

РАЗОМ НАЄИНАЄМ

Щомісячна газета Черкаського обласного благодійного
єврейського фонду „Турбота поколінь – Хесед Дорот”
Видається з грудня 2000 року.

Тевет – Шват 5785 січень 2025

№1(277)

До свята Ту бі-Шват

Свято Ту бі-Шват називають Новий рік дерев. Це четвертий єврейський Новий рік. Це пора, коли дерева в Землі Ізраїлю прокидаються від зимового сну і починають новий цикл плодоношення. Вважають святком до початку нового року.

Звідки ж з'явилося свято? Перше із свідчень про виділення цього дня серед інших днів календаря ми знаходимо в галахичних респонсах мудреців Ашкеназу (Німеччини) 13-14 століть, які свідчать про давню традицію, згідно з якою цього дня не читають жалобних молитов і навіть влаштовують святкову трапезу. У сефардських та інших джерелах цей день не згадується зовсім.

З Середніх віків Ту бі-Шват відзначали седемом (застіллям) із вживанням плодів Землі Обітованої. За кабалістичною та хасидською традицією вживання в їжу плодів породжує зв'язок із Древом Життя в Едемському (райському) саду, яке згадано у Торі.

За традицією на седе на столі мають бути сім видів плодів, які Тора асоціює із Землею Ізраїлю: це вироби із пшениці та ячменю, виноград, інжир, гранати, оливки та фініки. Також їдять горіхи, родзинки, інші сушені фрукти, апельсини, банани. Під час трапези випивають чотири келихи вина, у кожному з яких біле та червоне вино наливають у певних пропорціях, від повністю білого до червоного та читанням відповідних молитов.

Традиція посадок в Ту бі-Шват дерев виникла з прибуттям в Ерец Ізраїль перших сіоністів. Кожен єврей, оселившись у Землі Обітованої, мав посадити дерево. Це пря-мо відповідало й тому, що сказано в Торі: „Коли увійдеш до Землі Ізраїлю, і посадиш дерево...” А ще єврейські мудреці казали, що людина подібна до дерева: у нього є коріння – його предки та традиції, які тримають його на землі і, як дерево, людина приносить плоди – свої справи, які, як і плоди дерева, крім користі, дають через насіння продовження та множення життя.

Протягом кількох днів, у середині місяця Шват, який припадає у різні роки на січень чи лютий, по всьому Ізраїлю висаджуються тисячі саджанців дерев та кущів. Ізраїль є єдиною країною у світі, де площа лісів не скорочується, а збільшується рік у рік. За останні 120 років в Ізраїлі було висаджено 250 млн. фруктових та хвойно-листяних дерев! І це відбувається у такій кліматичній зоні, яка вважається пустелею.

Першу в новітній історії країні церемонію лісопосадок у Ту бі-Шват було проведено мешканцями галілейського міста (села) „Есод ха-Маала” у 1884 році. Цього дня було посаджено сотні дерев, включаючи і 770 цитрусових.

1908 року Союз вчителів єврейського ішува проголосив Ту бі-Шват днем лісопосадок. У 1949 році на свято Ту бі-Шват на околицях Єрусалиму за згадку про загиблих у Війні за незалежність був посаджений Ліс захисників міста. І перше дерево у цьому лісі посадив перший прем'єр-міністр Ізраїлю Давид Бен-Гуріон.

І того ж дня була скликана перша сесія Ізраїльського парламенту – Кнесету, тому Кнесет святкує день свого народження також у Ту бі-Шват.

Відповідно до ідеї про те, що Ту бі-Шват відзначає відродження природи, цей день для свого заснування обрали Єврейський університет в Єрусалимі – закладка наріжного університету відбулася на Ту бі-Шват 1918 року, та Техніон у Хайфі – Ту бі-Шват 1925 року.

Коли наприкінці 19-го століття піонери сіоністського руху приїхали до Землі Ізраїлю, вони знайшли її покинутою і порожньою. Більшість була заболочена малярійними болотами, інша частина являла собою пересохлу пустелю і кам'янисті схили гір. Цій Землі важко було прогудувати своїх нечисленних жителів.

Хоча люди, які населяли ці місця, завжди використовували деревину для будівництва житла та їх опалення, до встановлення в Ерец Ізраїль влади Османської турецької імперії, на території сучасного Ізраїлю було багато лісів. Проте протягом 400 років правління турків (з 1517 по 1917 рр.) тут відбувалася неконтрольована вирубка лісів, а стада овець у пошуках харчування безжалюбно і безконтрольно знищували однорічну рослинність, низькорослі дерева та чагарники, витоптуючи землю, перетворюючи її на пустелю.

А коли турками в 1900-1908 роках було збудовано залізницю Хайфа-Дамаск, а потім у Першу світову війну дорогу від Афулі до Бер Шеви, то останні дерева зникли в паровозних топках. Були вирубані не лише залишки лісів, включаючи реліктові дубові гаї, а й ті небагато міських парків та садів, які були на той час у населених пунктах. Територію спіткала найсильніша екологічна катастрофа.

Євреям, які прибули до Ерец Ізраїль, головним чином зі Східної Європи, вдавалося викупити у місцевих арабів тільки найнезручніші і малопродатні для сільського господарства землі, хоча вони платили за них утридорога. (До речі, є документи, які підтверджують купівлю єврейськими поселенцями кам'янистих поневірянь на Голанських висотах, які після Першої світової були віддані під протекторат Франції, яка після Другої світової війни самовільно передала їх у володіння Сирії).

Перші поселенці-сіоністи були сповнені бажання оновити країну предків. Спочатку, щоб осушити болота та зупинити епідемію малярії, вони почали висаджувати евкаліпти. На цвинтарях часів Першої алії (130 років тому) здебільшого поховані діти, які померли від малярії. В окремих місцях жодна дитина не доживала до дворічного віку.

Перші великі посадки евкаліптів були у 1888 року у Петах-Тикві, де для осушення заболоченої території посадили 60 000 дерев.

Район Хедери також був повний болотами. Малярія забрала безліч життів жителів тогочасної Хедери. Тому з 1891 року за кілька років поселенці посадили там понад мільйон саджанців евкаліптів. Недарма евкаліпт тоді прозвали „єврейським”, а ще й „хинним” деревом, наголошуючи на його ролі у боротьбі з малярією та в порятунку життів єврейських поселенців.

Ці посадки в Хедері, в Петах-Тикві, в Рош-Піні, а потім по всій Країні Ізраїлю здійснювалися за активної підтримки та участі барона Едмонда (Абрахама-Біньяміна) Ротшильда, сина засновника французької гілки банкірів Джеймса (Якова) Ротшильда.

А на кам'янистих схилах гірської гряди Кармель почали висаджувати лісові та фруктові дерева. У Ту бі-Шват 1890 року раббі Зеєв Явець, привів своїх учнів садити дерева в одному з перших єврейських поселень Зіхрон Яаков (Пам'ять Якова), названому так на згадку про батька Едмонда Ротшильда. У цьому, заснованому в 1882 році на гроші Ротшильда, місці оселилися євреї з Румунії, які почали вирощувати виноград та виробляти вино.

Зіхрон Яаков став батьківщиною ізраїльського виноробства. А ще Зіхрон Яків славиться своїм ботанічним парком „Ган ха-Надив” („Сад щедрога”), присвяченим пам'яті барона Ротшильда та сліпої сестри Едмонда Ротшильда.

Сьогодні вирощуванням та висадженням сотень тисяч дерев на всій території Ізраїлю займається Єврейський національний фонд (Керен Каймет ле-Ізраїль або скорочено ККЛ). Він був заснований у 1901 році для організації та нагляду за меліорацією та лісорозведенням у Землі Ізраїлю.

За майже 125 років ККЛ посадив 250 млн. дерев. З них 50 000 дерев висаджено за рахунок пожертв з 43 країн. За символічну плату в 36 шекелів будь-хто може посадити дерево в Ізраїлі на честь своїх предків, рідних чи друзів. На честь іноземних озеленителів в Ізраїлі ростуть: Ліс Канада, Ліс Скандинавія, ліси Китаю, Червоної Армії, Сади Сахарова.

Якщо у 1960-ті роки 85% від усіх посадок становили сосни, то останніми роками сосен висаджено лише 30%, а 70% – листяні дерева. Посадки зазвичай здійснюються з жовтня до березня. Приживається в середньому 89% дерев на рік. У трьох розсадниках ККЛ щорічно вирощується для посадок 1 200 000 саджанців.

Ліси, які щорічно висаджуються Єврейським національним фондом, нейтралізують до півмільйона тонн вуглекислого газу. При цьому всі ізраїльські ліси та сади – рукотворні. Щоб відчуті різницю ставлення до землі достатньо перетнути кордон Ізраїлю з Йорданією, Єгиптом або тим же Сектором Газа, як ландшафт різко змінюється – ніяких лісів, куди не глянь скрізь пустеля з лишайником. І цим усе сказано.

На жаль, щороку в Ізраїлі трапляється близько 800 лісових пожеж, у результаті яких згоряє близько 40 тисяч дерев.

На півночі Ізраїлю дивом збереглися масляні дерева, яким близько 2000 років. В 2025 році свято Ту бі-Шват випадає на 13 лютого. Веселого вам свята!

<https://newrezume.org>

27 січня, світ відзначає Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту. Цього дня у 1945 р. війська 1-го Українського фронту звільнили нацистський табір смерті Аушвіц-Біркенау (Освенцим), де за роки війни було вбито близько 1,4 млн. осіб, із яких більше мільйона становили євреї.

На момент появи передових частин Червоної Армії, гітлерівці встигли вивезти з Освенциму вглиб Німеччини понад 58 тисяч в'язнів, але в таборі смерті ще залишилися близько 7,5 тисяч осіб.

Першими на територію табору увійшли білці окремого стрілецького батальйону 100-ї стрілецької дивізії, якими командував майор Анатолій Шапіро – уродженця міста Костянтиноград, нині Берестин Харківської області. У 2006 р., указом Президента України Віктором Ющенком Анатолій Шапіро було посмертно присвоєно звання Герой України з удостоєнням ордена „Золота Зірка”.

Резолюція Генеральної асамблеї ООН № 60/7 від 1 листопада 2005 р. постановила щорічно відзначати 27 січня Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту. Співавторами резолюції виступили 100 держав на згадку про жертви нацистського терору під час Другої світової війни. Україна на державному рівні приєдналася до відзначення цієї дати у 2012, хоч і була однією з шести країн-ініціаторів прийняття оонов'ї документа. Як зазначено в тексті резолюції: „Голокост, що призвів до винищення третини євреїв і незліченних жертв серед представників інших меншин, буде завжди служити всім народам застереженням про небезпеку, що приховують в собі ненависть, фанатизм, расизм і уперденість”.

Голокост – це геноцид єврейського народу в роки Другої світової війни. Він став проявом державної політики нацистської Німеччини та спричинив систематичне винищення євреїв лише через їхню приналежність до єврейства, що здійснювалося нацистами та їхніми поплічниками. Внаслідок політики Голокосту загинули близько 6 млн. осіб.

В Україні під час окупації 1941–1944 років було вбито 1,5 млн. євреїв. Основними виконавцями масових страт були айнзацгрупи – воєнізовані нацистські „ескадрони смерті”. З чотирьох айнзацгруп на окупованій території СРСР дві – С і D – діяли в Україні. Серед місць наймасовішого знищення єврейського населення в нашій країні – Бабин Яр у Києві (де лише за два дні 29 і 30 вересня 1941 р. нацисти стратили 33 771 особу), Дроблицький Яр у Харкові, Засульський Яр під Лубнами на Полтавщині, Богданівка на Миколаївщині, урочище Сосонки під Рівним, міста Бердичів, Кам'янець-Подільський.

В Черкасах знищення єврейського населення міста почалося з перших днів окупації нацистами міста 22 серпня 1941 р. З першого дня було видано наказ усім євреям пройти реєстрацію та носити жовті пов'язки на правій руці. 10 жовтня 1941 року українська поліція опублікувала наказ про обов'язкове переселення всіх євреїв у гетто.

Виходячи з даних перепису населення, станом на 1939 рік у Черкасах мешкало 14 800 євреїв, при загальній чисельності населення міста майже 51 600 (за даними Вікіпедії). Після звільнення міста від окупантів майже нікого не залишилося.

Події, що відбувалися з 1941 по 1942 рік, вдалося відтворити зі слів очевидців. Великий внесок у цьому напрямку зробив черкаський краєзнавець Василь Борисович Сташевський.

За час Голокосту тільки у Черкасах загинуло 8 000 євреїв. Багатьох стратили і ховали в ярах та протитанковому рові. Тіла інших викидали у води Дніпра.

У приміщенні Черкаського обласного благодійного єврейського фонду „Хесед Дорот” зберігається карта нашого міста, на якій узаконі місяця страти євреїв. У Черкасах було два єврейські гетто – Подільське, яке охопило територію нинішньої Долини троянд та вулиці Кавказька і Митницька, нині його затоплено водами Кременчуцького водосховища. Відомо, що гетто були знищені, за одними даними, 18 жовтня, а за іншими – 19 листопада 1941 р.

За матеріалами спогадів та досліджень Василя Сташевича було визначено місця планомірного знищення єврейського населення Черкас, жителів міста, що ховали євреїв, підпільників, партійних та радянських працівників в період нацистської окупації:

(Закінчення на стор. 1)

В черкаській спеціалізованій школі №17 пройшов „Тиждень історії”. Учні долучилися до великої кількості заходів. В тому числі були заходи, присвячені вшануванню пам'яті жертв Голокосту. До уваги наших читачів пропонуються два есе, які написали учениці 11-А класу Анастасія Леценко і Анастасія Руденко (вчитель історії – Коломієць Лариса Анатоліївна, вчитель-методист вищої категорії).

Голокост як порушення прав людини

Вивчаючи історію, я систематично споглядала акти насилля і репресій відносно різноманітних нацменшин з незрозумілих, як на мене, причин. Справді, вагомим аргументів для вбивства людей не існувало, та й не може існувати, але, через особисті переконання влади ХХ століття, багато людей було розстріляно. Особливо мене вразив період Голокосту: акт терору, насилля і расизму проти єврейського народу, лише через несприйняття їх як неарійської раси.

Після того, коли нацисти прийняли владу в Німеччині у 1933 р., А. Гітлер створив імперське Міністерство народної освіти і пропаганди, яким керував Йозеф Геббельс. Метою цього міністерства було розповсюдження ідеології нацизму.

Перед тим, як вводити антиєврейські закони і покарання, нацистська пропаганда готувала людей до прийняття насилля проти євреїв. Наприклад, Нюрнберзькі закони, прийняті 15 вересня 1935 року на з'їзді націонал-соціалістичної партії в Нюрнберзі, стали важливим кроком. Згідно з цими законами – Закону про громадянство Райху і Закону про охорону німецької крові та честі – євреї втрачали громадянство і права на шлюб з арійцями, що було абсурдним для мене. Ці закони були підтримані рейхстагом одногласно.

Нюрнберзькі закони узаконили расову дискримінацію, що почалася ще у 1933 році. Вже тоді „неарійцям” забороняли працювати адвокатами, лікарями, на державних посадах. Вражаючим для мене було те, що для євреїв було встановлено обмеження у школах, а „расово неповноцінних” людей звільняли з армії. Їм забороняли мати власний бізнес, їхня власність реєструвалася і конфіскувалася.

У ніч з 9 на 10 листопада 1938 року відбулася „Кришталева ніч” (Kristallnacht). Назву дали через бите скло з вітрин єврейських магазинів. Ці акції виглядали як спонтанний пнів народу проти євреїв, але насправді нацистські лідери організували ці події, давши наказ нападати на єврейські громади.

У наступні дні сотні синагог згоріли, тисячі єврейських магазинів були знищені, було пошкоджено єврейські кладовища і будинки. Поліція та пожежники не втручалися. Багато євреїв загинули, близько 30 000 були арештовані і відправлені у концтабори.

Під час Голокосту створення гетто стало важливим кроком у політиці відокремлення та знищення євреїв. У гетто євреїв ізолювали, змушували носити спеціальні знаки. Деякі гетто існували короткий час, інші – роками. Гетто були тимчасовим рішенням, поки керівництво обговорювало остаточний план знищення євреїв.

(Закінчення на стор. 2)

Голокост як порушення прав людини

(Закінчення. Початок на стор. 1)

Шокуючим для мене було те, що навіть школи в нацистській Німеччині підпадали під вплив пропаганди. У навчальні програми включали уроки „Расова теорія“, „Ідеологія“. У букварях були антисемітські малюнки, а також ігри для дітей, наприклад, „Вижені євреїв“.

Пропагандистські відомства, такі як міністерство пропаганди Геббельса, розробляли цілу стратегію створення в суспільстві образу „євреїв як загрози“. У квітні 1933 року почався бойкот єврейських підприємств, а в травні – спалювання книг, написаних єврейськими авторами або противниками нацизму. Геббельс, що контролював всю ідеологічну пропаганду, казав, що найкраща пропаганда – це та, яку люди не помічають, але вона змушує їх думати так, як треба.

Голокост став найбільш крайнім виявом терору, здійснюваного нацистами по відношенню до єврейського народу, грубим порушенням прав людини, знищенням великих груп населення за расовими, національними, релігійними, політичними, соціально-економічними мотивами. На моє щире переконання, ставлення під сумнів життя людини не має місця в суспільстві – тогочасному чи теперішньому, адже життя є найбільшою цінністю для кожного. Політика Голокосту здійснювалася нацистами, як шляхом прямого знищення великої кількості людей, так і в привоканих формах, за яких цілеспрямовано створювалися такі життєві умови, котрі спричинили повне або часткове фізичне винищення населення.

Анастасія ЛЕЩЕНКО,
Спеціалізована школа № 17, 11–А клас.

Голокост в Україні: розв'язання єврейського питання без можливості вибору

Коли 22 червня 1941 року нацистські війська вторглися на територію СРСР відбувся очевидний початок кінця для всього, що досі було відомим як людські моралі чи закони справедливості. На момент перших жертв на українських землях, Гітлер активно поширював своє бачення „ідеального“ світу в країнах Європи, що з певних причин не піддавалось критиці з боку більшості населення, а явище масового знищення євреїв, більш відоме як Голокост тільки набирало обертов.

На мою думку період з 1933 по 1945 роки став абсолютно трагічною, болісною та жахливою сторінкою в історії всієї континентальної Європи, внаслідок подій якої загинуло більше 6 мільйонів євреїв, з них 1,5 мільйони – в Україні. Коли порушуються питання пов'язані з Голокостом, для мене очевидним є те, що люди рідко можуть уявити реальну картину жахів, що відбувалися в той час та охопити наслідки. Мене вразило, що нацисти та деякі окремі підрозділи української допоміжної поліції регулярно проводи-

ли розстріли єврейської частини населення. Інформація про те, що часто вони збирали жертв, публікуючи оголошення в газетах, у яких йшлося про обов'язкову явку всіх євреїв з документами та цінними речами на місцях подібних кладовищам, як, наприклад, напередодні трагедії в Бабиному Яру, справді занурила мене в довгі роздуми та змусила відчувати той жаль та ненависть до тих, хто вважав їхні дії правомірними. Йшлося про шалені втрати, десятки тисяч будинок ліквідовані майже кожного тижня, і звичайно не йшлося і мови про милосердя чи винятки, на жаль, настанови від влади ставали лише більш жорстокими.

Найбільша кількість вбивств євреїв в Україні була у Києві, Одесі, Львові, Харкові, Житомирі, Дніпрі та Кривому Розі, бо саме там були найбільші діаспори євреїв. Мені болісно розуміти, що саме там в один момент ті, хто сприяли покращенню устрою регіонів та відігравали важливу роль в створенні історії, втратили будь-який шанс на життя і майбутнє. Створюючи це гетто – містя, де євреїв утримували в нелюдських умовах, за замовчуванням вже підписавши їм смертний вирок, влада пустила за течією безвиході й інших представників населення, які на їх думку були надто небажаними гравцями за питання свободи, зокрема постраждали роми, політичні опоненти та душевнохворі.

Проте, подібні трагедії в котрій раз зображують людство з різних перспектив і навіть в таких обставинах були присутні моменти простої доброти і чуйності. На щастя, на українських землях знайшлися люди, для яких бажання певного „Гітлера“ розв'язати єврейське питання не означало нічого суттєвого, обов'язкового для покорення та виконання, і вони ризикуючи власним життям допомагали євреям врятуватися від несправедливої участі, переходили їх у селеса, рятували з гетто та забезпечували їжею, чим я дійсно захоплююся.

Через російську політику правда та, навіть, мінімальні факти про Голокост замовчувалися, оскільки визнання загальної трагедії геноциду єврейського народу вважалося загрозою для збереження умовного спокою та стабільності серед громадян. Лише з часів незалежної України стало можливим осмислення подій 1941 – 1944 років, коли на нашій землі припала найактивніша фаза Голокосту, та певне каяття через створення меморіалів, освітніх програм, фондів було неодмінною реакцією від представників українського населення. Слухаючи про події Голокосту на уроках в школі, відвідуючи лекції організовані адміністрацією, знову і знову я постійно відчуваю ширший біль за всіх, хто загинув, а також бажання більше не дозволити комусь так поводитися з людьми.

Змінити минуле неможливо і, певно, це те про що ми всі часом забуваємо в теперішньому, та я вважаю, що ніхто не зважає на пам'ятати нашу історію і якісно аналізуючи її будувати мирне, світле майбутнє, не повторюючи помилок, котрі призвели до жахливих наслідків. Для мене Голокост завжди буде однією з цих помилок і постійно нагадуватиме нам про цінності, моралі, питання принципів та бажання, яке інколи може бути фатальним; про висновки, які ми маємо зробити, щоб подібні трагедії більше ніколи не повторилися.

Анастасія РУДЕНКО,
Спеціалізована школа № 17, 11–А.

Що таке концентраційний табір. Концтабори Третього рейху

Люди, які пережили Другу світову війну 1939-1945 років, а особливо хто потрапляв у розробку німецьких спецслужб, зі здриганням згадують страшну альтернативу негайної страти – відправлення до концентраційного табору. У цих спеціально обладнаних центрах масового примусового ув'язнення непросто відбувався термін покарання. Там люди намагалися вижити. У концтаборах ув'язнені зазнавали жахливого морального та фізичного тиску, їх морили голодом, виснажували тяжкою працею, проводили нелюдські медичні експерименти та душили в газових камерах.

Дивно, але німці, які вважалися нацією з найвищою технічною грамотністю, зуміли навіть у такій специфічній сфері досягти певної доскональності. Причому система концтаборів була настільки відпрацьована і ретельно вивірена, що багатьом і зараз здається, що це німецький винахід. Насправді перші концтабори будували ще іспанці в 1895 р., воюючи проти населення Куби, яке боролось за свою незалежність. Через кілька років британці під час англо-бурської війни 1899-1902 рр. повністю відпрацювали систему концтаборів, масово поміщаючи в них бурське громадянське населення.

Потім вже багато провідних світових держав використовували цю структуру для утримання військовополонених чи політичних противників. Однак саме Німеччина періоду гітлеризму довела її до жахливої доскональності. Тут у численних маленьких таборах збиралися тонкі струмки ув'язнених, які потім переправлялися у великі пересильні табори. Там людей сортували для подальшого ви-

використання, і вже потім нещасних відправляли далі: когось у табори для військовополонених, когось для примусових робіт, а когось і на ліквідацію до таборів смерті.

Важко сказати, чому структура концентраційних таборів у Німеччині виявилася розвиненою як кровоносна система країни. Можливо тому, що колись сам фюрер служив охоронцем в одному з них? Хоча тривала ця служба недовго, як виявилось, колишні охоронці не буває. І тільки-но в січні 1933 нацисти на чолі з Гітлером утвердилися у владі, вже 28 лютого було видано урядовий указ, згідно з яким будь-яку людину, яка просто підозрювалася в непопулярності до режиму, могли піддати так званому превентивному арешту без обмеження терміну ув'язнення.

Першим табором для превентивного заарештованих став Дахау, керівником якого був Теодор Ейке – людина грамотна, яка швидко зросла до посади інспектора концентраційних таборів. Незабаром у Дахау пішли перші ув'язнені, якими стали представники партій, які протистояли нацистам на виборах – комуністичної та соціал-демократичної партії Німеччини. Трохи пізніше до них додалися всілякі кримінальні елементи, гомосексуалісти та вуличні жебраки. Цікаво, що до кінця 1937 р. кількість табірних ув'язнених навіть знизилася.

Існуючу ситуацію змінив наступний рік. Тепер табори почали наповнюватися переважно за національною ознакою. Особливо це стало після знаменитої Кришталевої ночі, коли по всій Німеччині прокотилася хвиля погромів єврейського на-

селення. Винними в заворушеннях були оголошені євреї, і їх почали відправляти до концтаборів. До речі, там вартову та наглядову службу несли охоронні загони СС „Мертва голова“. Але навіть у цей період ув'язнені, і євреї у тому числі, за певних умов могли домогтися звільнення, оформивши, наприклад, евакуаційні документи, після чого їх могли звільнити і дати можливість виїхати з країни.

Однак тривало це послаблення недовго – до 1 вересня 1939 р., коли вибухнула Друга світова війна. З початком бойових дій така опція як звільнення з табору була скасована, натомість до існуючих ув'язнених додалися цивільні арештанти та військовополонені з окупованих країн. Відносна кількість вже існуючих концентраційних таборів перестала справлятися з напливом нових ув'язнених, тому німецька влада пішла на безпрецедентне розширення цієї структури. Табори почали створювати у всіх окупованих країнах. Однак навіть різке збільшення їх чисельності кардинально не змінювало ситуацію.

Починаючи з весни 1941 р., у концтаборах розпочалися кампанії зі знищення ув'язнених. Це була так звана операція 14f13, коли із загальної кількості ув'язнених відбиралися найбільш неприцездатні люди, які ліквідувалися різними способами. Схожий принцип використовувався під час Східного походу, лише тоді з радянських військовополонених відбиралися євреї, політв'язні та командири, які негайно розстрілювалися. Щоправда, така ліквідація призводила до значної перевитрати боеприпасів дуже потрібних на фронті, тому ні-

мецьке керівництво придумало новий спосіб як позбавитися ув'язнених.

Німеччина почала будувати цілі фабрики смерті. В них абсолютна більшість ув'язнених затримувалася, тому що їх негайно відправляли на страту в газові камери, після чого тіла спалювали крематорії. Березливі німці намагалися, щоб ці табори приносили ще й користь рейху: у нещасних вилучалися коштовності та золоті зубні коронки, їх речі ретельно збиралися і сортувалися. Навіть волосся і попіл знищених людей ішли в роботу. Першими набивали матраци, а другим удобрювали поля.

Наприкінці 1944 р., коли Радянська Армія та союзні війська в ході наступальних операцій підійшли безпосередньо до кордонів Німеччини, нацистам нічого не залишилося робити як ліквідувати табори в загрозливих районах, а їхніх ув'язнених перевести в глибинні регіони країни. Це стало моментом народження „Маршів смерті“, в ході яких сотні тисяч ув'язнених почали піти порядком переводити до інших таборів. У ході таких переходів загинула щонайменше третина ув'язнених. Але навіть витримавши нелюдські умови цих безпрецедентних за жорстокістю маршів, ув'язнені могли загинути при масових розстрілах ув'язнених або ліквідації таємних військових заводів. На щастя, капітуляція Німеччини 1945 р. поставила жирну точку існування цієї витонченої машини смерті, ім'я якої – концентраційний табір Третього рейху.

Анна БОК.

27 січня – Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту

(Закінчення. Початок на стор. 1)

1. На розі бул. Шевченка і вул. Смілянська після катувань були повішені підпілники – євреї Йосиф Бінусов і українець Григорій Стремиленко.
2. На території рафінатного заводу закатовано групу працівників заводу.
3. На території машино-тракторної станції (район вул. Гоголя і Небесної Сотні) закатовано групу робітників станції.
4. Розстріл хворих, що лікувалися в лікарнях і санаторіях Соснівки на березі Дніпра.
5. Подільське гетто. Район вул. Пожежний узвіз, Робітничий провулок, Шолом-Алейхема (нині Гагаріна), Держинського (нині Кавказька).
6. Митницьке гетто. На розі вул. Островського і шосе Молотова, пізніше Дніпровського (нині затоплено Кременчуцьким водосховищем).
7. Острів Крелевець – нині затоплений водами Дніпра – раніше він був плацдармом для радянських військ, що відступили з Черкас. Коли війська відступали, вся територія була замінвана. На її розмінування німці відправили євреїв Митницького гетто. Взявшись за руки, люди ланцюжком ішли вздовж острова. Для багатьох цей похід став останнім у житті.
8. Розстріл євреїв у протитанковому рові взимку 1942 р. (нині район міськлікарні №3 та школи №2). Очевидець А.А.Тулман.
9. Розстріл євреїв у протитанковому рові на розі вул. Громова і Невського.
10. Розстріл єврейських жінок і дітей восени 1942 р. в районі вул. Пожежний узвіз, Троїцький провулок (нині вул. Слави) і Шолом-Алейхема (нині Гагаріна), очевидець М.С.Кученко.
11. Масовий розстріл (186 осіб) у дворі тюрми 23 січня 1942 р. євреїв, партійних, радянських працівників та підпілників, зокрема голови Черкаського райвиконкому А.Яцка. В'язниця розта-

шована по вулиці Благовісна, між вулицями Богдана Хмельницького та Пастерівська.

12. Розстріл євреїв, в тому числі рабина та його родини, в районі нинішньої школи №24.

Одряду після звільнення міста від нацистів прибула комісія. Її члени почали вивчати місця масових розстрілів. На жаль, документів, які розповідають про діяльність комісії, не виявлено.

Станом на сьогодні Черкаси – єдиний обласний центр України, де немає пам'ятника загиблим євреям під час Голокосту.

По Черкаській області.

На в'їзді до села Білозір'я розташоване масове єврейське поховання (близько 3 500 осіб). На території Уманщини було здійснено наймасовіший розстріл євреїв у нашому краї. У вересні 1941 розстріляли 1 414 осіб. За наступні місяці вбили близько 6 000 євреїв з Умані та навколишніх районів.

В Монастирищенському районі є три місця масових розстрілів євреїв.

1. В селі Терлиця були розстріляні місцеві євреї і біженці з Києва, Гайсина, Дашева. Місце поховання не зазначено.

2. 29 травня 1942 р. в урочище Поперечний Яр (Бурлаків ліс) були зігнані євреї з містечок Сарни, Лукашівка, Цибулів, Монастирище, Дашів, Гайсин, Ільїнець та розстріляні.

3. В кінці 1942 було розстріляно більше 6 000 осіб за будівлею Райагробуду в Монастирищі.

В краєзнавчому музеї є списки, в яких прізвища близько 1 000 осіб. Списки було складено зі слів родичів, що приїздили в Монастирище в День Пам'яті 29 травня. В 1952 р. при пожежі райвиконкому, де списки зберігалися, значна частина даних була втрачена. Ті прізвища, що лишилися були передані в Яд-Вашем (ізраїльський національний меморіал Катастрофи (Голокосту) та Героїзму в Єрусалимі).

Наразі пам'ятні знаки є в Поперечному Яру і за

Райагробудом. Вони були встановлені в 1944 р. після звільнення Монастирища на кошти зібрані євреями, що повернулися з армії та евакуації.

На околицях Звенигородки є цілий ряд місць, відомих як місця масових розстрілів євреїв:

1. Ліс „Діброва“, п'ятий кілометр дороги Звенигородка – Тарасівка – три великих братських могили.
2. Єврейське кладовище міста Звенигородка.
3. „Лаптева левада“ місце Звенигородка.
4. „Губська дача“ – ліс, 15-й кілометр дороги Звенигородка – Лисянка.

Наймасовіший розстріл відбувся 17 липня 1942. З загальною кількістю 3 500 розстріляних встановлені імена та прізвища 650 осіб. На п'яти братських могилах в 80-і роки ХХ ст. встановлені пам'ятники і плити з написами. На „Лаптевій леваді“ пам'ятника немає. Пам'ятники встановлювалися на кошт родичів розстріляних євреїв міста Звенигородка.

На околицях Тального масовий розстріл євреїв відбувся 16 серпня 1941 р. біля села Білашки по трасі Умань – Черкаси. Там же відбулися повторні розстріли євреїв в 1942-1943 рр.. Наразі там є дві братські могили. Ще один великий розстріл відбувся біля старої бойні (м. Тальне). В 1947 р. розстріляні тут люди були перепоховані на єврейськом кладовищі. Загалом було розстріляно до 5 000 осіб, при цьому списків загиблих немає. Два пам'ятних знака в районі села Білашки встановлені в 60-х роках.

Розстріли євреїв в Христинівці відбувалися в 1942 р. в урочищі Чорна Дубинка. Зі слів старожитів в цьому яру було розстріляно близько 250-ти осіб. Списків розстріляних немає. У післявоєнний час і до 70-х років євреї стали ховати своїх померлих родичів поруч з цією братською могилою, де й утворилося невелике єврейське кладовище. За весь період існування кладовища неодноразово зазнавало актів вандалізму. Гранітний обеліск з написом „Вічна пам'ять жертвам

фашизму“ встановлений місцевою владою у 80-х роках замість старого металевого на місці масового розстрілу і поховання євреїв.

Масові розстріли євреїв в місті Шпола відбулися в першій декаді вересня 1941 р. (160 осіб) та 15, 18 червня 1942 р. (760 осіб). Розстріли здійснювалися у Верхньому Дар'вському лісі, де були рови. Загальна кількість розстріляних близько 1 000 осіб. В 1965 р. з ініціативи групи євреїв були зібрані кошти серед євреїв міста, за які було проведено благоустрій місця розстрілу, була огорожена і насипана могила, обкладена бетонною плиткою, і встановлено пам'ятний знак. В 2005 р. на кошти зібрані земляками-євреями з США та Ізраїлю, пам'ятний знак було реконструйовано. Напис на ньому мало що каже про тих, хто лежить в даній могилі – „Жертвам фашистського нашестя 1941-1942 рр.“ Списків розстріляних немає.

Масові розстріли євреїв в районі Лисянки відбулися влітку 1941 році на Калайдений горі (3 км північно-східніше Лисянки). Тоді було розстріляно більше 300 євреїв з Лисянки, села Виноград та інших сіл Лисянського району. В Лисянці збереглися поховання євреїв (район хутора Ватутіна), в селі Виноград місця поховань не збереглось. Списків розстріляних також немає. 17 жовтня 2021 р. в селі Виноград на старому єврейському кладовищі відкрили пам'ятник євреям – мешканцям цього села, розстріляним в роки нацистської окупації. Пам'ятник було встановлено родиною Пострелко за фінансовою підтримкою Об'єднаної єврейської общини України та підтримки територіальної громади села Виноград. За даними Яд-Вашему в селі Виноград за роки Голокосту загинуло понад 600 євреїв.

Внаслідок здійснення німецькими окупантами геноциду єврейського населення в Черкаській області, у „бабиних ярах“ краю знищили від 66 000 до 80 000 євреїв.

Велізька трагедія

Багато наших сучасників не знають і не чули про „Велізьку справу”, колись широко відому не тільки в Росії, а й за її межами. Навіть в енциклопедії „Вітчизняна історія з найдавніших часів до 1917 року” у 5 томах, що видається з 1994 року, на жаль, не знайшлося місця для повідомлення про нього...

Містечко Веліж було засноване литовцями у XVI столітті на берегах Західної Двіни – так зазначають деякі джерела. Потім майже сто років воно належало Польщі. Польський король Стефан Баторій у 1585 р. звів Веліж у староство, дав місту герб і „магдебурзьке право”, за яким там вводилося самоврядування, і городяни не були кріпаками.

1772 року Веліж увійшов до складу Росії і став повітовим містом Вітебської губернії, значну частину населення якої становили євреї. На той час у Вітебській губернії дуже компактно проживало єврейське населення, і не лише у містечках та містах, а й на поміщицьких землях. У Велізькому повіті серед сільськогосподарського населення євреїв було дуже багато і вони були заможними, багато євреїв утримували тут корчми, орендували млини та заводи.

У грудні 1791 р. імператриця Катерина II видала Указ про запровадження для євреїв „черты оседлости”, яким особам іудейського віросповідання дозволялося селитися лише на території Литви, Поділля та Волині.

„Велізька справа” – антисемітська справа за звинуваченням групи євреїв з м. Веліжа, Вітебської губ., у вбивстві хлопчика Ф. Іванова, виникла 1823 р.» – таку оцінку цієї події дала 16-томна Радянська історична енциклопедія.

Єврейський письменник М.Д. Рибкін, уродженець м. Веліжа, який тривалий час вивчав всі деталі цієї справи, в 1909 р. писав: «У 20-х роках 19 століття центром напруженої уваги не тільки російського, а й всесвітнього єврейства несподівано стало невідоме доти, невелике, хоча і з великим історичним минулим, білоруське містечко Веліж».

А.І. Солженицін у своєму творі „Двісті років разом”, що викладає, на думку автора, історію єврейського народу в Російській державі з 1795 по 1916 роки, дуже коротко згадує про цю справу так: „Велізька справа – звинувачення місцевих євреїв у ритуальному вбивстві християнського хлопчика. Вона потім тривала 10 років”. Ось і вся інформація, тому читачі залишаються в повному невіданні про те, чому ця справа „розтягнулась” на 10 років і чому не розказано про суттєві подробиці „Велізької справи”, названої згодом „кривавим наклепом”.

Так що сталося у Веліжі 1823 року? Фактична сторона справи така. 22 квітня 1823 р., у перший день християнського Великодня, в одного з жителів Веліжа, відставного солдата Омеляна Іванова, пропав син трьох із половиною років на ім'я Федір, який, вийшовши з дому і не повернувшись до батьків. Через десять днів, 2 травня, труп хлопчика випадково було знайдено за півверсти від міста, у лісі, „чимось у кількох місяцях пронизаним”.

У травні 1823 р. Велізька міська поліція розпочала слідчу справу „про знайденого неживого малолітнього сина солдата Омеляна Іванова Федора”. Мати дитини повідомила, що до неї на третій день свята, після зникнення сина, прийшла якась невідома жінка, яка опинилась потім Марією Терентьевою, яка в присутності сторонніх осіб оголосила, що вгадає, де знаходиться Федір, а потім, пустивши віск на воду, заявила, що хлопчик знаходиться „в будинку єврейки Мірки”, у льоху.

Батько дитини заявив, що не знає, хто вбив сина, і підозри, крім євреїв, ні на кого не має. Тітка вбитого показала, що „по всем замечаниям в пронзении племеника доказывалось, что загублен еврейми”. Штаб-лікар Левел, який засвідчив труп дитини, у своєму висновку вказав, що „солдатский сын расудительно замучен и следует положить сомнение на евреев”.

Тотальні обшуки, проведені поліцією у будинках підозрюваних євреїв, не дали жодних результатів. Відомий єврейський історик Юлія Гессен на підставі вивчення архівних та офіційних матеріалів опублікував у 1904 році своє аналітичне дослідження під назвою „Велізька драма. З історії звинувачення євреїв у ритуальних злочинах”, в якому дійшов такого висновку: „Ціх даних було достатньо, щоб слідство з першого ж кроку було направлено в один певний бік, саме у бік євреїв, не відомих, так би мовити, конкретних євреїв, а взагалі євреїв, точніше – усієї єврейської маси. Канва для ритуального процесу була готова”.

Звинувачення на цьому етапі ґрунтувалося на хибних показаннях свідків, даних Мар'єю Терентьевою – жebraчкою, яка вдалася до пияцтва і розпусти, що ходила по домівках за милостинею і не мала свого кута, а також на пророкуваннях і ворожбі хворої дівки Ганни Єремеевої. На слідстві Марія Терентьева заявила, що бачила, як у Христову Неділю Ханна Цетлін взяла на мосту за руку якогось хлопчика і повела його з собою до будинку, біля якого було кілька євреїв.

За свідченнями Марії Терентьевої та Ганни Єремеевої до суду були притягнуті: купець-єврей Шмерка Берлін, син його Прша Берлін, велізька міщанка Ханна Цетлін і полоцький міщанин Йоселе Глікман, який випадково проїжджав через м. Веліж і зупинився в будинку Шмерки Берліна.

Після закінчення слідства, 15 грудня 1823 р., справа надійшла до місцевого повітового суду, який, розглянувши справу спільно з членами міського магістрату та депутатами „з військової та духовної сторони”, виніс 16 липня 1824 р. резолюцію: у зв'язку з відсутністю законних доказів Шмерку Берліна та його тещу Мірку „оставить от суждения и взыскания свободными”; Ханну Цетлін та Йоселе Глікмана „залишити в сильній підозрі”, а останнього, крім того, ще й заарештувати; смерть Федора Емельянова „предать воле Божией, умерщвление же оставить в подозрении на евреев”.

Цей вирок разом із матеріалами справи повітовий суд перепродавив „на ревізію” до 1-го департаменту Вітебського головного суду, і 22 листопада 1824 р. головний суддя ухвалив: „Случай смерти солдатского сына Федора Емельянова по необнаружению никого в причинении оной виновным предать воле Божией, и всех евреев, на коих вообще показанием многого числа христиан гадательно возводилось подозрение в убийстве сего мальчика, будто для достания крови его, оставить без всякого подозрения”. Рішення головного судді було затверджено губернатором.

Марію Терентьеву „за ворожбу і блудне життя” було засуджено до церковного покаєння. Водночас головний суддя запропонував знову провести розслідування у справі про вбивство солдатського сина. Однак і при вторинному розслідуванні вбивцю не вдалося встановити, внаслідок чого справу було припинено. Здавалося, воно кануло в літ. Але насправді на цьому закінчився тільки перший етап справи.

Восени 1825 р. через Веліж на шляху до Таганрогу проїжджав імператор Олександр I, і до нього звертається все та ж Марія Терентьева зі скаргою, „ніби син її в 1823 р. умертвленний єврейми”, і її прохання не задовольняються. У зв'язку з цим виникають справедливі питання про те, що могло спонукати цю темну, п'яну жінку знову ополчитися проти євреїв, і чи могла в ній самостійно зародитися і дозріти думка звернутися особисто до царя зі скаргою, назвати себе матір'ю дитини? „За спиною Терентьевої діяли інші особи”, – впевнено визначає Ю. Гессен, – які „доклали старання до того, щоб велізькому злодіяню було надано характеру всеєврейського злочину”, – і додає: „її, п'яну, голудну жebraчку, вмовили подати государю прохання А коли вона це зробила, її першу заарештували, щоб там, у в'язниці, перетворити на сліпу зброю жорстокого задуму”.

Скарга Терентьевої була передана білоруському генерал-губернатору князю Н.М. Хованському, і цар

наказав „виконати за змістом оної найсуворіше дослідження”. Розслідування кн. Хованський доручив надвірному раднику Страхову – чиновнику для доручень, який у жовтні 1825 р. на чолі спеціальної слідчої комісії прибув у Веліж.

У місті розпочалися нові слідчі дії. 19 листопада 1825 р. Терентьева була заарештована, а 22 листопада вона несподівано заявляє, що сама брала участь у „умертвленні” християнського хлопчика разом із євреями і колишньою служницею Ханни Цетлін – Авдотьею Максимовою.

1 грудня Максимова була заарештована, а 7 грудня після низки протиріч „утвердилася”, нарешті, на свідчення Терентьевої, що оговорила її, повторюючи тепер уже за нею дослівно все, що та говорила.

15 грудня було заарештовано колишню служницю Берлінних – Парасковію Козловську, яку Терентьева та Максимова назвали співучасницею. Два місяці її свідчення йшли врозріз із твердженнями Терентьевої та Максимової, і лише на третій місяць арешту після цілого ряду допитів усі три жінки виклали загалом одну й ту саму версію умертвіння дитини та витоку крові. Ці свідчення коротко зводилися до наступного.

У понеділок, на Фоміній, Ханна Цетлін, напоївши Терентьеву і Максимову вином, повела їх обох до будинку Мірки, до кімнати її дочки Слави Берлін, де були зібрані євреї обох статей. Там обидві вони, за сприяння Козловської та співучасті всіх присутніх при цьому євреїв, вчинили над роздягненим немовлям цілу низку катувань, що завершилися його мученицькою смертю. Причому кров, яка з нього вилікла, зібрана в „начівку”. Євреї мочили в крові полотно і роздавали всім присутнім. Після закінчення всього присутні розійшлися по домівках. Кров же, за свідченнями Терентьевої, потрібна євреям тому, що ганчіркою, вмоченою в крові, „протирають очі немовлятам, що народилися, бо євреї народяться сліпими, і трохи християнської крові євреї кладуть у муку, з якої печуть мацу (опрісноки)”.

Після всіх цих свідчень серед єврейського населення Веліжа почалися арешти. Понад сорок людей було заарештовано, закуто в кайдани і поміщено в одиночні камери. Серед них були чоловіки і жінки, люди похилого віку і підлітки: особи, які займали чільне місце в місцевому суспільстві, і особи, що належать до нижчих соціальних верств населення. Більшість цих осіб не були названі у свідченнях свідків і, ймовірно, були заарештовані лише тому, що були родичами або слугами членів сім'ї Берлінних.

Підозрювані євреї завзято не зізнавалися у злочині, що приписувався їм. „Викривальним” матеріалом служили лише свідчення трьох християнок. За таку завзятість у невинуватості члени комісії – слідчі – жорстоко мстилися євреям. За словами Слави Берлін, члени комісії „страшили” її, Страхов кидався на неї і тряс, а обвинувачки били її на очних ставках із дозволу слідчих. Ці слідчі систематично виснажували євреїв: утримували їх на допитах протягом кількох годин, змушуючи при цьому весь час стояти на ногах, залишали без їжі та інше. Члени комісії намагалися довести винність євреїв, залучаючи старовинні єврейські книги, які мають релігійний та історичний зміст. Старовинні, священні книги під час обшуків у синагогах та єврейських будинках були відібрані та здані „на перегляд поліції”, де були піддані ретельній експертизі, але виявилось, що в них немає жодного слова про використання крові людей.

На очних ставках євреї іншої висловлювали свій бурхливий емоційний стан, який відбивався на їхніх обличчях, що слідчі фіксували у протоколах, як безперечний проти них доказ. У своє виправдання євреї вказували на те, що якби вони справді вбили дитину, то навіщо треба було закликати християнок у свідки цього злочину і кидати труп на відкритому місці. Однак ці пояснення не бралися слідчими до уваги.

27 серпня 1830 р. Хованський представив Олександрові I всепідданий рапорт, у якому повідомив висновок слідчої комісії: що „солдатський син Емельянов справді умертвлений євреями”, а також записку слідчої комісії з доказами про винність євреїв. Копія цього рапорту із запискою та матеріалами справи за вказівкою царя була направлена до Сенату „на рассмотрение и для постановления по оному решительного определения на основании законов”. Сенат на той час був сукупністю низки напівсамостійних департаментів. Усі номерні департаменти (дванадцять), крім першого, були найвищими апеляційними судами для певних губерній. Наприклад, п'ятий департамент у Петербурзі, шостий у Москві, десятий у Варшаві були кримінальними, а решта – цивільними. Однак для деяких категорій судових справ Сенат був далеко не останньою інстанцією. Якщо у його департаментах та у загальних зборах виникали розбіжності, то справа переносилася до Державної ради.

Велізька справа довго розглядалася у Сенаті. Цей останній період велізької драми не був уже таким обтяжливим для євреїв, як два попередні. Однак синагоги залишалися, як і раніше, опечатаними, і сувої Тори продовжували перебувати в поліцейському будинку під наглядом городових. По цій справі в Сенаті виникли розбіжності серед сенаторів, у зв'язку з чим товариші міністра юстиції (заступник міністра – ред.) граф Панін представив до Сенату свою записку-висновок, в якій, ґрунтуючись на юридичному аналізі матеріалів справи, дійшов висновку про неспроможність звинувачення і запропонував негайно звільнити заарештованих.

На засіданні Сенату з 20 присутніх сенаторів 17 прийняли пропозицію про звільнення євреїв від суду та слідства, а інші – відкинули цю пропозицію. Ці розбіжності в Сенаті призвели до того, що у травні 1834 р. справа з Сенату в порядку подальшого судочинства надійшла до Департаменту цивільних та духовних справ Державної ради.

Державна рада, створена законодавчим актом від 1 січня 1810 р., була вищим законодавчим органом, члени якого призначалися царем з впливових чиновників, і за посадою до її складу входили міністри. Апарат Державної ради складався із загальних зборів, чотирьох департаментів, двох комісій та державної канцелярії. Через Департамент цивільних та духовних справ, головою якого був вісімдесятитрирічний адмірал Микола Семенович Мордвінов, проходили великі судові справи, що підпадали під суворе покарання.

Вивчивши матеріали справи, М.С. Мордвінов склав доповідну записку, в якій вказав, що євреї стали жертвою змови релігійних і неосвічених фанатиків, очолюваного Хованським. У записці були наведені дані, які свідчать, що звинувачення було побудовано на хибних свідченнях християнок; також були наведені факти, що доводять, що обставини, наведених свідками, насправді не могло бути. Як зазначив М.С. Мордвінов, ці обставини „виявляють один задум – оговорити євреїв”, і що слідча комісія не могла не помітити явну брехню у свідченнях християнок.

Мордвінов дійшов наступного висновку: „Звинувачення євреїв у жахливих злочинах мало джерелом злість і упередження, і було впроваджено під якимось сильним впливом, що у всіх рухах справи виявився”.

У листопаді 1834 р. справа перейшла на розгляд Загальних Зборів Державної ради, на яких було розглянуто докладну записку М.С. Мордвінова, а січні 1835 р. Загальні Збори, погодившись з аргументами М.С. Мордвінова, ухвалили звільнити велізьких євреїв від суду і слідства, тобто звинувачення в умертвінні хлопчика Федора, а Терентьеву, Максимову і Козловську заслати до Сибіру.

Постанову Державної ради підписала голова Новосельцев та багато його членів: великий князь Михайло Павлович, Мордвінов, Сперанський, гр. Пален, гр. Бенкендорф, Уваров, Блудов та інші. Лише після цього цар погодився з думкою Державної ради і на цю ухвалу 18 січня 1835 р. наклав лаконічну резолюцію: „Бути по цьому”.

Так, протягом майже дванадцяти років тривала ця велізька трагедія. Заарештовані були випущені на волю лише через місяць, у свято Пурім, синагоги були знову відкриті, сувої Тори повернуті поліції.

На згадку про чесне і добре ставлення М.С. Мордвінова євреї Веліжа ввели в молитву „Шошанас Яків” додатковий вірш: „І нехай Мордвінов буде згаданий до добра”.

Опубліковано у газеті „Єврейське слово”, № 79.

Що робить Єрусалим таким святим?

Єрусалим – місто, яке можна віднести до найдавніших із нині існуючих населених пунктів світу. Мало того, він ще зунав про нести кризу усі часи статус столиці. Його неодноразово руйнували, виганяли і навіть знищували населення, але якимось дивом відроджувався і знову займав значне місце. За тисячоліття існування ставав центральним для кількох релігій, включаючи язичницькі. Однак найбільше він відомий як священне місто для трьох авраамічних релігій – іудейства, християнства та мусульманства.

На жаль, саме цей чинник дуже часто приносив Єрусалиму нещастя, притягуючи до міста полчища завойовників, які цікавилися питаннями наживи, а не релігії. Однак зараз, коли ситуація дещо стабілізувалася, до Єрусалиму їдуть не завойовники, а прочани, щоб виконитися святим місцем, долучитися до великого божественного знання. І ці паломники – не тільки іудеї, а й християни і мусульмани. Що ж робить місто таким святим для людей, які приїжджають до нього?

Вже понад 3000 років Єрусалим є священним для іудеїв. Місто стало для євреїв духовною батьківщиною з моменту оголошення його царем Давидом столицію об'єднаного Ізраїльського царства. В епоху класичної античності місто вважалось центром світу, символом якого був камінь на Храмовій горі, де, як вважається, і почалося заснування світу. Однак по-справжньому знаковим для іудеїв Єрусалим став після зведення в ньому Храму, в якому було

зібрано всі найбільш цінні для євреїв артефакти.

Нині, на жаль, Єрусалимського Храму немає. Він був повністю зруйнований римлянами у 70 році. Однак від нього залишилася частина стіни, що підтримує пагорб, на якому стояв Храм. Так як ця стіна була розташована дуже близько до Храму, то вона стала для євреїв найбільш значущою святинею. До неї століттями стягуються віруючі, які читають тут молитви та розповідають про свої прикрасі. Тому вона отримала назву – Стіна Плачу. За здавна існуючої традиції, між камінням Стіни Плачу іудеї вкладають записки зі своїми проханнями, ніби безпосередньо спілкуючись із Вс-вишнім. Після відродження Ізраїлю на площі перед Стіною Плачу регулярно проводяться найважливіші заходи державного рівня.

Вже понад дві тисячі років Єрусалим вважається святим для всіх християн. Цей статус був зафіксований ще в Септуагінті (переклад Тори на грецьку мову – ред.), а її канонічна сутність не піддається сумніву протягом добрих півтори тисячі років. Для християн основний акцент святості робиться на Єрусалимі як на знакове місце періоду служіння Ісуса, епохи його сподвижників – апостолів. Він вважається важливим у житті самого Ісуса. Фактично власне місто є якоюсь алегорією самої Церкви Христової.

Головною святинею, що притягує до Єрусалиму паломників-християн усіх конфесій, є Храм Гробу Господнього. Він споруджений на місці пагорба Голгофа, де відбувалося розп'яття, похо-

вання та воскресіння Ісуса. Починаючи з IV століття, моменту дії Храму він став головним місцем паломництва християн. І це не дивно, адже до його структури входять власне Голгофа, Камінь Помазання та Труна Господня. Вже багато століть територію Храму ділять між собою шість основних конфесій християнської церкви (греко-православна, католицька, вірменська, коптська, сирійська та ефіопська – ред.), за кожною з яких закріплено свої межі, а також години для проведення молитов.

Починаючи з 638 року і донедавна Єрусалим перебував у сфері впливу мусульман. Для них, зокрема, представників сунітського ісламу, місто стало святим, поступаючись за своїм значенням лише Мекці та Медині. Для них святість міста пов'язана з іменами Авраама, Давида, Соломона і навіть Ісуса. Вони згадуються в Корані, вважаючись в ісламі попередніми пророками. Цілком можливо, що саме тому Єрусалим став першою кіблою (напрямок; те, що знаходиться навпроти – ред.) Ісламу, і в його напрямку слід було повертатися, читаючи молитву.

Найважливішою мусульманською святинею міста є комплекс Аль-Харам аль-Шариф, серед будівель якого виділяється мечеть Аль-Акса, яка вважається кінцевим пунктом подорожі Мухамеда перед його піднесенням до раю. Ця мечеть вважається третьою за значимістю для всіх мусульман, поступаючись у „рейтингу” лише подібним спорудам у Мекці та Медині. Зведена мечеть у VII столітті, і свого часу вона була грандіозною будівлею. У її внутрішніх приміщеннях може розміститися до 5 000 осіб.

Павло ЗАМІР.

Штетли Черкащини

Протягом століть євреї жили поряд з українцями в містах, містечках і селах. До уваги наших читачів пропонуємо короткі історичні відомості про проживання євреїв на теренах сучасної Черкаської області.

Білозір'я. Перші письмові відомості про поселення відносяться до середини 17 століття. З 1793 р. – містечко у складі Російської імперії. У 19 – на початку 20 століття – у Черкаському повіті Київської губернії.

У 1864 р. у Білозір'ї проживало 208 євреїв (5,3% всього населення). У 1863 р. діяла молитовна школа; в 1900 році вона згадується як синагога.

У 1912 р. діяло єврейське ощадно-позичкове товариство.

У 1912–1913 роках євреям належали всі 12 бакалійних лавок, єдина галантерейна, обидві залізо-скоб'яні лавки, єдина шкіряна, всі шість мануфактурних, всі три борошніарні, єдина олійниця і обидві текстильні фабрики. Власники – Йосиф Смілянський та Ісроель Шапіро.

Також євреї були зайняті у торгівлі лісом. Обидва лісопилні заводи належали Йосипу Смілянському та компанії „Гаммер, Циммерман та Ко“. Євреї утримували обидва лісові склади та всі 9 підприємств з торгівлі лісом та дровами.

У 1919 р. у Білозір'ї проживало близько 600 євреїв.

14–15 травня 1919 р. у Білозір'ї стався погром, влаштований загонами отамана Н.А.Григор'єва (208 вбитих).

Боярка – місто у Лисянському районі Черкаської області центральної України. Розташована на річці Гнилий Тикіч, притоці Південного Бугу. Перші свідчення про єврейську громаду Боярки датуються початком 17 століття. 1625 р. в податних книгах містечка Боярка згадуються три єврейські родини. За переписом 1765 р. у Боярці проживало вже 13 єврейських сімей. У 1768 році в результаті повстання гайдамаків кількість євреїв скоротилася до семи сімей. Інші, мабуть, перебралися в безпечніші місця. Єврейська громада у Боярці пережила піднесення у 19 столітті.

У 1837 р. була утворена єврейська громада з головою Каганом Лейбою, скарбником Авраамом Скіярським та рабином Хаймом Соколовим. 1847 р. в Боярці проживало 497 євреїв. У 1863 р. єврейська громада Боярки збудувала синагогу, в якій зараз знаходиться місцевий Будинок культури.

У 1877–1879 роках у синагогу в Боярці щосуботи ходив відомий ідишський письменник Шолом-Алейхем, який працював вчителем у сім'ї єврея-орендаря Елімелеха Лоева в сусідньому селі Софійка.

На початку 20 століття у Боярці було дві синагоги: одна для литваків (литовських євреїв) та одна для хасидів. 1898 р. в Боярці було офіційно зареєстровано семеро єврейських підприємців. Четверо з них, Тітельчук, Білопольський, Ейзенберг та Сокіл, займалися виробництвом продуктів харчування, один, Неймарк, був виноробом, а двоє, Тітельчук та Неймарк, займалися торгівлею.

Професор Університету Сан-Дієго (США) Бейт Лазаров надав список з 62 євреїв із Боярки Звенигородського повіту, які голосували на виборах до парламенту (Думу) у 1906 році.

У 1914 р. у Боярському повіті проживало 2054 єврея, що становило 14% від загальної чисельності.

1917 р. в Боярці було зареєстровано близько 800 євреїв. Під час погромів до кінця 1919 р. загинуло 180 людей. 1920 р. було вбито 118 євреїв.

Євреї почали залишати містечко та переїжджати у великі міста чи за кордон. Частина боярських євреїв переїхала до Нью-Йорку ще до революції 1917 р., і оселилася там. Житель Нью-Йорка Бенджамін Баландов, який мав родину в Боярці, зібрав запрошення для емігрантів і вирушив до кордону Румунії, де передав листи до Боярки. Таким чином, близько 100 сімей емігрували до США. У 1923 р. емігранти з Боярки заснували у США суспільство взаємодопомоги. Було придбано ділянку цвинтаря Елмант у Нью-Йорку, де ховали вихідців із Боярки.

У 1923 р. єврейська громада Боярки налічувала лише 106 осіб.

У липні 1941 р. село було окуповане німцями. У нас немає даних про чисельність єврейського населення, яке не було евакуйоване, але ми можемо оцінити його у 20–30 осіб (за іншими даними євреїв було понад 80).

12 серпня 1941 р. було схоплено 82 місцевих євреїв, останні залишки громади, яка була значною мірою знищена, та відвезені в ліс дорогою до Почапінців. Там їх розстріляли разом із євреями з околиць.

Буки. Перша згадка про Буки в історичних джерелах відноситься до 1554 р. На початку 18 століття у Буках було збудовано синагога, а наприкінці 19 – ще дві.

У 1740-х роках граф Кисельов продав свій маєток Буки-Антонівка князю Любомирському, який приєднав до Буків сусіднє село Антонівка. На той час в обох поселеннях було 496 дворів, в яких проживало 3133 особи, у тому числі євреїв – 1558 осіб.

У 1909 р. в Буках діяли Талмуд-Тора та приватне єврейське жіноче училище, у 1912 р. – єврейське ремісниче ощадно-позичкове товариство.

На початку 20 століття у Буках було чотири синагоги. Три з них були невеликими будівлями, а головна синагога знаходилася в центрі Буків і була кам'яною.

Єврейське населення Буків: 1847 р. – 1182 єврея; 1897 р. – 2298 (59% населення); 1923 р. – 281 єврей; 1939 р. – 546 євреїв; 1950-ті – приблизно 100 єврея; 2016 р. – 1 єврей.

Бурти – село на Шполянщині, розташоване за 21 км від міста Шпола та за 5 км від найближчої залізничної станції Цвіткове. У 19 – на початку 20 ст. Бурти – містечко Черкаського повіту Київської губернії. У 1889 р. у Буртах проживали 794 єврея. Діяла молитовна школа, яка з 1909 р. згадується вже як синагога. З 1899 р. рабином у містечку був Яків-Цві Маскаленський. У 1913 р. євреям у Буртах належав магазин аптекарських товарів, всі шість бакалійних та мануфактурних лавок, єдина крупорушка.

Вереміївка (Єреміївка) – село у Золотоніському (до 2020 р. – Чорнобаївському) районі Черкаської області. Відоме з 1613 р., з 1667 р. у складі Російської імперії. У 19 – поч. 20 ст. – селище Єреміївка Золотоніського повіту Полтавської губернії, волосний центр. У 1923 – 1928 рр. – районний центр.

У 1910 р. у Вереміївці проживало 334 єврея, у 1926 р. у Вереміївському районі – 222 єврея, 1939 р. у Вереміївці – 12 євреїв.

З 1874 р. рабином у Вереміївці був Шимон Рубінштейн. У 1910 р. діяла синагога.

У 1912 р. три з чотирьох магазинів Вереміївки належали євреям: залізо та вироби (господар Єсель Парецький); дві мануфактурні лавки (Єсель Парецький та Овсей Погребницький).

У 1919 р. у Вереміївці відбувся погром, влаштований частинами Добровольчої армії.

У 1942 р. в селі було вбито кілька євреїв, що залишилися.

Виноград – село у Лисянському районі Черкаської області. Єврейська громада існувала у Винограді з 18 століття. У 1850 р. село отримало Магдебурзьке право.

У 1847 р. загальне єврейське населення Боярки-Винограда становило 497 осіб. У 1847 р. Боярка та Виноград були вказані як одне містечко. 1897 р. міста були вказані окремо. Загальна чисельність населення Винограда становила 4064 особи, з яких 1523 були євреями (на підставі статистики 1882 р.). Примітно, що у 1882 р. понад 35% від населення Винограда були євреями.

Наприкінці 19 століття діяли дві синагоги.

Єврейське населення страждало від погромів та пограбувань, незважаючи на існування єврейської самооборони з 25 осіб.

У 1909 р. була відкрита Талмуд-Тора.

Євреї, в основному, були торговцями та купцями, кравцями, шевцями, телярами, комірниками, водоносами, візниками, швачками, торговцями кіньми та худобою, пшеницею, яйцями, цукром та тканинами, шойхетами (ритуальними забійниками), м'ясниками, шкірниками, акушерами, ковалями, вчителями, торговцями лісом та власниками борошномельних млинів.

Єврейське населення Винограда: 1847 р. – 497 євреїв; 1897 р. – 1523 єврея (37,5%); 1923 р. – 766 євреїв; 1986 р. – 1 єврей; 2016 р. – 0.

В'язівка. Перші письмові відомості про поселення відносяться до 1653 р. З 1793 р. – містечко у складі Російської імперії. У 19 – поч. 20 ст. – у Черкаському повіті Київської губернії. У 1864 р. у В'язівку проживало 238 євреїв (5,4% всього населення).

У 1908 р. у містечку були дві єврейські молитовні школи.

У 1912–1913 роках євреям належали всі 12 бакалійних крамниць, всі чотири бакалійно-мануфактурні, дві з трьох мануфактурних, обидві крупорушки. Єврей Мордка Фельдштейн орендував єдину аптеку. Діяло кредитне товариство.

Гельмязів. Село у Золотоніському (до 2020 р. – Чорнобаївському) районі Черкаської області. Відоме з 1613 р., з 1667 р. – у складі Російської імперії. У 19 – поч. 20 ст. – селище Золотоніського повіту Полтавської губернії, волосний центр.

У 1897 р. перепис фіксує 712 євреїв (11,8% від населення), основні заняття єврейського населення – ремесла та дрібязкова торгівля.

З 1900 р. рабином у Гельмязіві був Єліягу Фельдман.

У 1912 р. усі п'ять магазинів Гельмязіва утримували євреї: магазин бакалійних та колоніальних товарів (господар Мордка Львів); залізо та вироби (господар Гелій Білявський); мануфактурні товари

(господар Мордка Львів); дві хлібні лавки (Аврам Зарубінський та Янкель Златковський). Діяло єврейське ощадно-позичкове товариство.

У ході Громадянської війни євреї Гельмязіва постраждали від погромів, учинених частинами Директорії та Добровольчої армії.

У 1920-х роках. Багато євреїв Гельмязіва переселилися у великі міста. У 1939 р. тут проживало лише 50 євреїв.

Городище. Точних даних, коли євреї вперше оселилися в районі сучасного Городища, немає. Проте, вони, мабуть, уже жили там під час народного повстання українських селян, коли гайдамаки вирізали багато польських шляхтичів та євреїв. Частина євреїв серед населення значно зросла у 19 столітті.

У 1900 році в Городищі було три синагоги та одна Талмуд-Тора.

У 1910 році в місті було засновано єврейську лікарню. У ній було шість ліжок та фінансувалася за рахунок касових податків. Лікарня також надавала безкоштовну медичну допомогу єврейським біднякам. У 1912 р. їй було надано статус повітової лікарні. Вона включала аптеку і аптечний склад. Наразі у будівлі знаходиться обласний військовий комітет, але вивіску „Єврейська лікарня“ видно.

До Першої світової війни у Городищі проживало близько 3500 євреїв (800 сімей).

Єврейське населення Городища: 1852 р. – 295 (13%); 1864 р. – 3064 (30%); 1914 р. приблизно 3500 євреїв; 1939 р. – 510 євреїв (4%); 2016 р. – біля 10 євреїв.

Драбів. Село у Золотоніському районі Черкаської області. Відоме з 1680 р. з 1667 р. у складі Російської імперії. У 19 – поч. 20 ст. – селище Драбове Золотоніського повіту Полтавської губернії, волосний центр.

Перепис населення в 1897 р. фіксує 407 євреїв (13% від населення). Основні заняття єврейського населення – ремесла та дрібязкова торгівля.

У 1912 р. всі чотири магазини Драбове належали євреям: магазин бакалійних та колоніальних товарів (господар Мойсей Самойлович); три мануфактурні лавки (Гдаль Радзінський, Мойсей Самойлович, Ліба Ейделева). Діяло єврейське ощадно-позичкове товариство.

Під час Громадянської війни євреї Драбове постраждали від погромів, учинених частинами Добровольчої армії та загонами Григор'єва.

У 1920-х роках багато євреїв переселилися у великі міста; у 1939 р. тут проживало лише 17 євреїв.

У 1942 р. в Драбові було розстріляно євреїв що залишилися.

Дубова – село в Уманському районі Черкаської області. На гербі села зображено хрест, дуб та зірка Давида на згадку про колись численне єврейське населення. Євреї жили у Дубовому з 16 століття.

У 1863 р. населення становило 2783 особи, серед яких було 770 євреїв.

За переписом 1897 р. єврейська громада збільшилася до 1104 осіб. У місті діяло єврейське ощадно-позичкове товариство і дві синагоги. Центр чорнобильського хасидського відділення знаходився у Дубовій. Євреї займалися торгівлею та ремеслами, близько 170 єврейських сімей займалися поміолою та продажем борошна. Погромів 1905 р. не було.

У 1918 р. в Дубові проживало 1110 євреїв та 3500 християн. Було 150 будинків і 50 магазинів, два млини, дві олійниці, завод з виробництва газованої води і т.д. У 1912 р. було засновано ощадний клуб S&L. Тільки 10% євреїв були ремісниками, решта працювали в торгівлі.

У Київському архіві зберігаються документи, згідно з якими у Дубовій було п'ять погромів:

- перший погром, влаштований місцевими селянами після агітації якогось місцевого жителя на прізвище Бришко: стався 10-15 травня 1919 р., було вбито 9 євреїв;
- другий погром був організований бандою Козакова, євреї заплатили контрибуцію 20 000 рублів;
- третій погром: євреї заплатили контрибуцію в 15 000 рублів;
- четвертий погром відбувся за день до Йом-Кіпуру і був організований бандою в 200 осіб, за три дні було вбито 800 євреїв із 900 євреїв містечка, серед вбитих був рабин Бердичевський 90 років. Бандити залишили живими лише 25 євреїв.
- п'ятий погром: банда Козакова вбила останніх 10 євреїв у містечку.

Після погромів селяни знесли єврейські будинки, розорали землю та засіяли поля. Штетл був стертий з лиця землі. Місцеві жителі називають Дубове „мертвим єврейським штетлом“.

У 1920 р. тут було 30 будинків, п'ять магазинів та жодного єврея.

(продовження у наступному номері)

Минув рік, як трагічна звістка про передчасну смерть Дмитра Марковича Співаковського вразила співробітників ЧОБЕФ „Хесед Дорот“, членів єврейської громади, медичну спільноту і величезну кількість людей, які знали Дмитра Марковича, не тільки в Черкасах, на Україні, а й за її межами.

23 січня 2025 року вшанувати пам'ять Дмитра Співаковського зібралися в приміщенні клубних програм директор Черкаського обласного благодійного єврейського фонду Євген Степко, представник Джойнта Анжела Лощман, співробітники благодійного фонду, син Олександр і вдова Алла Анатоліївна, члени єврейської громади міста.

Присутні поділилися своїми спогадами про Дмитра Співаковського, було продемонстровано відеоролик зі спогадами людей, які багато років працювали з Дмитром Марковичем, але деякі нині живуть за кордоном.

Наприкінці зібрання було прочитано поминальний Кадіш.

Фоторепортаж із заходу можна переглянути на сайті ЧОБЕФ „Хесед Дорот“

<http://hesed-dorot.ck.ua>

Разом з ним пішла часточка всіх нас...
Сумуємо...

Уманська єврейська громада.

Проект „ТУРБОТА ПОКОЛІНЬ – ХЕСЕД ДОРОТ“ було створено та працює за підтримкою „Джойнт“ (JDC) – провідною єврейською міжнародною гуманітарною організацією, яка понад 30-ти років допомагає нужденним євреям і розвиває єврейське життя у країнах колишнього Радянського Союзу. Детальну інформацію про JDC ви знайдете на сайті: www.JDC.org

Цікава ЧОБЕФ „Хесед-Дорот“.

Сайт ЧОБЕФ „Хесед-Дорот“.

Сторінка ЧОБЕФ „Хесед-Дорот“ в мережі Фейсбук.

Соціальні послуги для підопічних (жертв нацизму) ЧОБЕФ „Хесед-Дорот“ надаються за підтримки гранту від „Конференції з матеріальних претензій єврейського населення до уряду Німеччини“.

Claims Conference ועידת התביעות
The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

Газета „Разом-Інейнем“. Засновник – Черкаський обласний благодійний єврейський фонд „Турбота покоління – Хесед Дорот“.

ідентифікатор медіа – R30-03581.

Адреса редакції: 18010, Черкаси, вул. Богдана Хмельницького, 66.
☎ (0472)37-70-79, 54-41-48; 54-43-11.

e-mail: ineinem20@gmail.com <http://hesed-dorot.ck.ua>
Надруковано в м. Чернівці. Наклад 800 прим. Розповсюджується безкоштовно.
Підписний індекс 90781..

Наші спонсори: Єврейська Федерація Великий МетроВест Нью-Джерсі та Міжнародна громадська організація Центр „Джойнт“.

Прохання поводитися з цим виданням акуратно – в ньому є слова Тори.